

Димитар ЉОРОВСКИ-ВАМВАКОВСКИ

Институт за национална историја –
Скопје

**АНДАРТСКАТА „ГОЛЕМА АКЦИЈА“ ВО ДЕЛОВИ НА
ЈУГОЗАПАДНА ОСМАНЛИСКА МАКЕДОНИЈА
(1905)**

Познатата грчка „македонска борба“, која траела околу четири години (т. е. во периодот од 1904 до 1908 година) и се одвивала на територијата на речиси цела Јужна Македонија, во одделни македонски предели била и поинтензивна и пожестока. Со терминот „Големата акција“ на паравоените формации на грчката држава во османлиска Македонија, всушност, бил покриен еден поголем воен план за терористичко дејствување во нејзините јужни делови. Тој бил осмислен во 1905 и дел од него бил изведен истата година.

Во текот на водењето на целата паравоена активност позната како грчката „македонска борба“, главен центар на грчката пропаганда политика во Југозападна османлиска Македонија бил градот Битола. Преку грчкиот конзулат во градот, кој во тој период бил раководен од конзулот Димитрис Калергис, била реализирана координацијата меѓу андартските чети од овој дел на османлиска Македонија и грчката држава. Во Битола, како главен вилаетски град, функционираше и т.н. „Центар“, кој добивал посебни директиви од Атина. „Центарот“ понатаму

ги пренесувал овие директиви до сите грчки пропагандни фактори во регионот, со јасни насоки за нивната идна дејност.¹

Врз основа на информациите кои пристигале во Битола, грчкиот консулат во градот на 21 јануари 1905 година испратил извештај до грчкиот министер за надворешни работи, Александрос Скузес, поврзан со идните планови на андартското движење.² Од овој исклучително важен документ можат да се согледаат плановите и начинот на дејствување на структурите на грчката пропаганда во Битолскиот Вилает во текот на 1905 година. Исто така, од него дознаваме дека во Конзулатот се водела систематска активност за собирање информации, што подразбирало регистрирање „имиња на двајца или тројца најдоверливи првенци во секое грчко село [патријаршиско, б. н.]“ и прибирање „соодветни информации за најфанатизираните Бугари [егзархисти, б. н.] во грчките [патријаршиските, б. н.] или во мешаните [села во кои живееле и патријаршисти и егзархисти, б. н.]“³ Планот предвидувал стационирање грчки паравоени чети на планинските венци Мариово, Баба, Горуша⁴ и Каракамен. Според стратегијата на Конзулатот, континуираното стационирање во овие планински предели било од суштинско и од стратегиско значење за понатамошното дејствување на андартските чети.

¹ Крсте Битовски, *Грчката „Македонска борба“*, (Скопје: ИНИ, 2001), 200.

² Μουσεϊο μακεδονικου αγωνα, *Η ελληνική αντεπιθεση στη Μακεδονια (1905-1906); 100 εγγραφα απο το Αρχαιο του Υπουργειο των Εξωτερικων της Ελλάδος* (Θεσσαλονικη, 1997), 91-96. Извештај од Сп. Левидис до А. Скузе. Битола, 21 јануари 1905 година.

³ Според доставувачот на извештајот Сп. Левидис, тој го искористил приуството на капетанот на грчката артилерија, Христос Зукис, во зградата на конзулатот за со негова помош да го осмисли планот за идната дејност на андартите.

⁴ Горуша или Воинова Планина е дел од планинскиот масив Пинд. Планината е долга 25 до 30 км, а широка околу 15 км. Распространета е во правец север – југ, почнувајќи од нестрамскиот реон на север до Сјатиста на југ.

Тие сметале дека со своето постојано присуство во Мариово би можеле да ги контролираат битолската, прилепската, леринската и воденската околија, а да дејствуваат и во кавадаречката и во еницевардарската околија. Од друга страна, Мариово се сметало „за клуч на теренот кој ја обезбедува и комуникацијата со Солунскиот Вилает“.⁵

Од стратешко значење за општиот воен план било и присуството на грчки чети на планината Баба, од каде што, според авторите на извештајот, се надгледувале другиот дел од битолската, дел од леринската и дел од костурската околија, како и источното крајбрежје на Преспа. Со „освојувањето“ на планината Каракамен се планирало да се олесни дејствувањето во елинофоната зона на османлиска Македонија, но, исто така, да се контролираат и дел од околиците на потегот Битола – Кајлари. Исто така, Каракамен се сметал за сигурна база за повлекување на грчките чети кои дејствувале во Мариово или во Солунскиот Вилает. И на крајот, со контролирањето на пределот Горуша можело да се дејствува и во „грчкоалбанофоната зона“ и да се обезбедува каналот за пренесување оружје и борци од грчката држава. Овој регион го осигурувал и безбедното повлекување на андартите кои дејствувале на планината Баба. Во четирите планински области било планирано да се испратат од 350 до 480 андарти.

Во последниот дел од извештајот, насловен како „Начин на дејствување“, составувачите предлагале стационарирање четири до пет вооружени групи во секој од четирите наведени планински венци. Сите групи во една област требало да бидат раководени од активни или, по потреба, од резервни офицери на грчката армија, додека од ваквата

⁵ Μουσείο μακεδονικού αγώνα, *Η ελληνική αντεπιθεση στη Μακεδονία (1905-1906); 100 εγγραφα απο το Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών της Ελλάδος*, 91.

урога, како што пишува во извештајов, „сосема се исклучувало учеството на месното население“. За андартските групи се предвидувало да бидат под водство на подофицер или на Криканец и „само при исклучителна потреба, под раководство на местен жител“. Во продолжение на овој дел концизно се определуваат хиерархијата во водењето на вооружената борба, начинот и методите на нејзината реализација. Посебно се прецизира односот кон четите на МРО и кон првенците на егзархиската црковна група, организирањето на месното население и каналите за пренесување борци и оружје од грчката држава.⁶

Како и да е, ако 1904 се сметала, во извесна мера, за подготвителна година, во 1905 андартите биле подготвени да преземат акции на една поширока територија и со значително поголем број сили.⁷ Грчкиот „Македонски комитет“ во пролетта 1905 година во Југозападна Македонија започнал да го реализира споменатиот план, кој во грчката

⁶ „Овие мали групи треба да имаат одредена наредба и радиус на дејствување, наредбите секогаш ќе ги добиваат преку водачот на планинскиот венец; да дејствуваат во рамките на радиусот на активноста; на откривање бугарски чети, ако случајно се најдат, и на судир со нив; на вооружување на селаните; на организирање милиција во секое село под водство на местен селанец; на начинот на пренесување оружје, муниција и информации; на формирањето судови на самото место, во кои ќе претседаваат и чија цел ќе биде осудување на смрт на предавниците и на оние што одбиваат да вршат служба (одлуката да ја изврши местен жител), така што на овој начин уште повеќе ќе се зацврсти меѓусебната врска, индоктринацијата во националните идеи; на воспоставувањето телеграфска комуникација на планинскиот венец; на наоѓање места на кои сигурно ќе можат да се кријат разни продукти. Испраќање, под закана на смрт – и при непослушност, на стрелање – на бугарските учители и на шизматичките свештеници, настојување сите деца на селаните на возраст од 4 години да одат во грчко училиште.“

⁷ Битовски, *Грчката „Македонска борба“*, 194.

историографија е наречен уште и „Големата акција“.⁸ Тој предвидувал, покрај консолидација на вооруженото движење на териториите во кои веќе биле присутни, засилување и проширување на грчката паравоена организација и во други околии на османлиска Македонија. Посебен акцент се ставал на навлегувањето на андартските чети во битолската околија и во Мариово, кои за грчката пропаганда биле од стратешко значење во обидите да се прикаже егзистирањето на *елинизмот* во нив.

Костурскиот комитет на МРО, поради неуспехот на Илинденското востание, до почетокот на 1905 година успеал делумно да ги консолидира своите редови. Во добар дел од селата била обновена селската милиција по примерот на онаа што била создадена пред востанието. На теренот било забележително присуството на четите на Внатрешната организација, што, несомнено, го охрабрувало населението.⁹ Од друга страна, биле иницирани и конкретни акции против структурите на грчката вооружена организација. Четите на МРО опожариле неколку манастири кои биле користени како бази и засолништа на грчките чети и од каде што биле изведувани напади и против населението и против македонското револуционерно движење во костурската околија.¹⁰ Со убиство најчесто биле казнувани месните експоненти на грчката мрежа, црковните лица и патријаршистите, кои му служеле како логистика на

⁸ Г. Х. Модџс, *О Македоникос агон и η νεωτερη македоникη ιστορια* (Θεσσαλονικη, 2007), 276.

⁹ Битовски, *Грчката „Македонска борба“*, 174.

¹⁰ На 26 февруари 1905 година бил запален манастирот Св. Никола во близина на селото Чирилово. Истата судбина ја имал и манастирот Св. Никола кај селото Сливени, кој бил запален на 8 март. На 18 март тоа се случило и со манастирот кој се наоѓа во близина на селото Жиковишта. Германос Каравангелис, *Македонската борба (мемоари)* (Скопје: Култура, 2000), 101-104.

андартското движење.¹¹ Ваквата практика на Костурскиот комитет била карактеристична и за прединденскиот период, посебно во однос на оние поединци што работеле против интересите на Внатрешната организација и соработувале со претставниците на грчката пропаганда. МРО ги казнувала сите оние што работеле против нејзините јасно поставени цели, што било предвидено и во највисоките програмски документи, без разлика на нивната црковна или етничка определба.

Во секој случај, дејствата преземени од Костурскиот комитет на МРО против структурите на грчката вооружена пропаганда во почетните месеци на 1905 година послужиле како повод за извршување на најжестоката терористичка акција во текот на грчката „македонска борба“ – нападот на селото Загоричани (Костурско). Имено, во почетокот на март 1905 година почнало интензивно навлегување на андартски групи на територијата на османлиска Македонија.¹² Бројот на андартите, заедно со оние што од претходно се наоѓале во Западна Македонија, достигнал од 180 до 200.¹³ Ваквата концентрација на вооружена сила била

¹¹ Биле убиени неколку калуѓери од гореспоменатите манастири, како и месни патријаршисти, од кои едниот бил учител во македонските села Сетома и Апоскеп. *О Македоникос αγών και τα εις Θρακην γεγυνοτα*, (Αθηναί: Γενικον επιτελειον στρατου; Διευθυνσις ιστοριας στρατου, 1979), 187.

¹² На 21 март во елинофоната зона на Македонија пристигнала 59-члената група на поручникот на грчката армија Стефанос Дукас (Малос). Истовремено, грчко-османлиската граница ја преминала четата составена од 20 андарти на Георгиос Диконимос (Макрис), додека непосредно пред самиот напад на Загоричани пристигнала и малобројната чета на Јоанис Каравитис. *Απομνημονεύματα Καπεταν Φιλοτα; Ανθυπάρχου Φιλολλου Πηχεων* (Επιμελεια Αναστασιου Πηχιων), 22; Γιώργος Πετσιβας, *Ιωάννης Καραβίτης, Ο μακεδονικός αγών, απομνημονεύματα, τ. Α* (Αθηνα: εκδόσεις Πετσιβας, 1994), 227.

¹³ Кон крајот на 1904 и во почетокот на 1905 година распоредувањето на грчките чети во Западна Македонија било следното: Георгиос Цонтос-Вардас со својата чета во околината на Лошница – Богатцко; Михаил Цонтос со четата во Костенаријата; Јоанис

доволен мотив за идејните творци, Георгиос Цонтос-Вардас и костурскиот митрополит Германос Каравангелис, да испланираат и да изведат едно „големо дело“ за елинизмот во Македонија. Изборот паднал на селото Загоричани (Костурско), за кое, гледано од грчки аспект, постоеле „објективни причини“ да биде цел на нападот.

Имено, селото со својата местоположба и големина, со материјалното богатство, како и со улогата во преродбенското и во националноослободителното движење, претставувало вистински „трн во око“ на грчката пропаганда.¹⁴ Жителите на селото, со значителен број печалбари во Истанбул, Софија, Атина и во Каиро, биле носители на духовната, образовната и на материјалната култура во костурско-леринскиот крај. Уште во 1869 година најголем дел од жителите на Загоричани ги раскинале врските со Цариградската патријаршија и со духовно-просветното влијание на грчката пропаганда.¹⁵ Всушност, од овој период и датира борбата меѓу жителите на Загоричани и Костурската митрополија. Конфликтот се заострил по формирањето на МРО и по

Пулакас во селото Негован; Ефтимијос Каудис во пошироката област на Костур; Ламбринос Вранас во селото Негован; Павле Киров во селото Желево и Андреас Диконимос во селото Лехово. *О Македоникос аџон каи та еис Θρακην γεγονота*, 164.

¹⁴ Селото Загоричани се наоѓа на околу 20 км источно од градот Костур, во областа Пополе. Тоа било едно од најголемите села во османлиска Македонија населено со македонско христијанско население. Според Васил К’нчов, Загоричани во 1900 година имало 3 300 жители, додека според Бранкоф (Brancoff, 1905), близу 3 600 жители, од кои нешто повеќе од 3 100 биле егзархисти, 450 патријаршисти и 48 Власи. Димитрис Литоксоу, *Грчката антимакедонска борба I: Од Илинден до Загоричани (1903-1905)*, (Скопје, 2004), 26.

¹⁵ Во 1868 година првенците на Загоричани го повикале Георги Динката како грчки учител во селото, но веќе наредната година тој почнал да предава на словенски јазик, а по кусо време, во 1872 година, во црквата Св. Богородица започнала богослужба на црковнословенски јазик. *Загоричани; Спомени по случај 25 годишнината отъ клането извршено отъ гръцките андарты презъ 1905 год.* (Софија, 1930), 3.

претворањето на селото во една од најзначајните бази на револуционерното движење во овој дел на Македонија. Од грчката пропаганда било нарекувано уште и како „гнездо на комитите“¹⁶, од каде што, несомнено, се влијаело и на другите помали соседни села. Ваквата ситуација им послужила на претставниците на грчките структури, во прв ред на костурскиот митрополит Каравангелис, да започнат беспошtedна борба во предлинденскиот период со цел да го вратат грчкото влијание во Загоричани. Кулминацијата била достигната со масовното учество не само на жителите на селото туку на целата костурска околија во Илинденското востание. Овој настан само ги потврдил констатациите на дел од главните протагонисти на грчката пропаганда во Битолскиот Вилает дека борбата против МРО и обидите за *елинизација* на околијата останале без резултат. Горенаведените причини биле доволен мотив за грчката паравоена организација во моментите кога се чувствувала доволно моќна да изврши одмазднички напад врз Загоричани. На таков начин требало да бидат казнети неговите жители, и тоа како за учеството во револуционерното движење така и за децениските јасно декларирани антигрчки позиции.

Со употреба на компаративни методи од расположливата документација, пред сè на извештаи од дипломатските претставници, на писма и на сеќавања од месното население, како и на воени документи од османлиска провениенција, можеме да заклучиме дека цифрата од околу 60 убиени цивили е најблиску до вистинската бројка на жртвите од грчкиот напад.¹⁷ Најголем број од жртвите биле убиени во селото при

¹⁶ Πετοσίβας, *Ιωάννης Καραβίτης*, 227.

¹⁷ Бројката од 60 убиени жители на Загоричани ја среќаваме во двата извештаи од Конзулатот на Австро-Унгарија во Битола од 11 и од 12 април 1905 година, потоа во извештајот на рускиот конзул во Битола, Виктор Каљ, од 30 март 1905 година, како и во

самиот напад, додека околу 20 луѓе биле ликвидирани во планинскиот појас над селото Загоричани. Карактеристично е дека меѓу жртвите имало и голем број патријаршисти, кои грчката пропаганда ги сметала за „свое население“ во селото. Имено, и покрај тоа што андартите имале список од митрополитот Каравангелис во кој биле наведени имињата на патријаршистите, со што требало да им се гарантира сигурност во текот на нападот, тие, обземени од чувството на одмазда, не правеле разлика меѓу населението.¹⁸ За грчките платеници, објективно, било и тешко да се направи диференцијација меѓу еднородното население, кое по ништо не се разликувало (јазично, етнички или културолошки) освен по својата црковна определба. Во нападот биле ранети 7 жители на Загоричани, биле запалени околу 15 куќи и 12 плевни, а, исто така, бил убиен и одземен дел од добитокот.¹⁹

Последиците од андартскиот напад на Загоричани биле катастрофални од неколку аспекти. Само година и неколку месеци по завршувањето на Илинденското востание, во кое селото исто така

писмото на жителите на селото Загоричани до рускиот и до австроунгарскиот конзул во Битола од 28 март 1905 година, со поединечно набројување на имињата и на презимињата на сите 60 убиени. Оваа бројка на убиени селани ја среќаваме и во еден османлиски дефтер од Румелискиот инспекторат, кој се однесува на судирите што ги имале четите на МРО со османлиската војска, но и на судирите на вооружените групи на соседните пропаганди и на нападите што ги вршеле. Александар Трајановски, *Андартскиот колеж во Загоричани: 1905* (Скопје: Менора, 1995), 83–87, 92–94; 165–167; Πετσιβας, *Ιωάννης Καραβίτης*, 238; *Турски документи за оружените борби во Македонија 1903 - 1908* (Скопје: ДАРМ, 2007), 177.

¹⁸ Ефтимиијос Каудис во своите спомени раскажува за убиството на известувачот на Каравангелис од Загоричани, кој откако влегле андартите во селото, излегол да ги пречека, но еден од нив, Кукалакис, ладнокрвно го убил. Α. Α. Χοτζίδης, *Ευθυμιοσ Καουδης, Ενας κρητικος αγωνιζεται για τη Μακεδονια: Απομνημονευματα (1903-1907)*, (Θεσσαλονικη: Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, 1996), 96, 97.

¹⁹ Трајановски, *Андартскиот колеж во Загоричани*, 83–87.

настрадало, историјата се повторила. Но, за разлика од есента 1903 година, овој пат злосторството го извршиле грчките паравоени формации. Големиот број убиени цивили и материјални штети претставувале непроценлива загуба, која се одразила на севкупната стагнација на селото. Првобитниот мотив на грчките водачи – одмаздата врз македонското население, предзивикала голем број споредни ефекти. Начинот на спроведување на акцијата имал за цел да остави психолошки последици кај македонското население во Загоричани и во околните населени места. Било создадено чувство на несигурност, страв и на паника, а селаните, не верувајќи ѝ на месната османлиска власт, спасот го барале кај дипломатските претставници. Постоеле закани дури и за колективно иселување на цели села и имигрирање на нивните жители во европските држави.²⁰ Исто така, покрај последиците во сите сегменти од секојдневниот живот, од нападот настрадало и македонското револуционерно движење. Внатрешната организација во костурската околија, која била во фаза на консолидација и реорганизација, добила нов сериозен удар, по кој требало да помине време и да вложи дополнителни напори за да ги врати влијанието и довербата кај населението.

По терористичкиот напад на селото Загоричани грчките паравоени формации се повлекле јужно, во елинофоната зона на костурската околија, во реонот на Костораци – Лошница – Богатцко.²¹ Планот на андартските водачи бил да се засолнат на безбеден терен со

²⁰ Во писмото на кметот на селото Бобишта до конзулите на европските земји, меѓу другото, стои: „Животот ни е неподнослив, и ние бараме од Вас, од Европа, од човекољубивоста и хуманоста прибежиште удобно за човечки живот, или ние сите демонстративно ќе ги напуштиме нашите живеалишта и ќе дојдеме кај Вас, што сакате правете, ние сакаме живот или поскоро смрт. Правете што сакате, ние сме готови да го примиме и едното и другото.“ Трајановски, *Андартскиот колеж во Загоричани*, 89.

²¹ Πετσιβας, *Ιωάννης Καραβίτης*, 244.

цел да се избегне евентуалниот прогон од страна на османлиската војска. Исто така, се планирало да се направи ново прераспределување на четите во Југозападна Македонија, а дел да се повлечат во грчката држава.²²

Во април 1905 година се случиле судири на грчките чети со османлиската војска. Како причина за брзото откривање на андартите е фактот што по нападот на селото Загоричани, под притисок на Големите сили, биле преземени вонредни мерки за нивно пронаоѓање и прогонување. Во прилог на властите била и големината, т. е. бројниот состав на самите вооружени групи, со што ѝ било олеснето на војската бргу да ги открие. Исто така, од исклучително значење биле информациите што властите ги добивале од месното население за движењето на андартите. Населението, поучено од нападот на Загоричани, започнало интензивно да соработува со месната власт за сметка на грчките паравоени формации.

Првиот судир се случил на 16 април во селото Белкамен. Таму била стационирана четата на Никостратос Каломенопулос (Нидас), кој бил на поминување кон Мариово. Четата броела околу 115 борци и била лесен плен за османлиската војска, пред сè, поради нејзината бројност и неможноста за преземање брзи и тактички маневри. Андартите по целосното опколување и по првобитниот отпор, речиси половината, заедно со нивниот водач, ѝ се предале на војската, додека еден мал дел од нив успеале да го пробрјат обрачот и да заминат кон Мариово. Според

²² Четата на Јоанис Каравитис преку Корештата се упатила на север, меѓу Битола и Лерин, онаа на Георгиос Диконимос-Макрис заминала за селото Лехово, додека четата на Ефтимиијос Каудис се распаднала, а тој се вратил во Грција. Четата на Дукас се стационирала во областите на Костенаријата, Колонија и на Корча, а на Вардас останала во елинофоната зона на костурската околина, од каде што тој и го координирал андартското движење во Југозападна Македонија.

османлиски извори, биле убиени четворица андартни, тројца биле ранети, а било запленето и поголемо количество оружје и експлозивен материјал.²³ Другиот вооружен судир се случил во втората половина на април 1905 година на планината Мурик, каде што биле сконцентрирани неколку грчки чети.²⁴ Водачите на андартите имале план да го нападнаат големото македонско село Емборе²⁵, кое претходно било цел и на четата на Каломенопулос. Нападот бил одложен поради раздвижувањето на османлиската војска, која добила информации од месното население за присуството на нерегуларни вооружени формации. Било одлучено четите да се разделат, односно групите на Катехакис и на Манос да се упатат кон селото Лехово. На 21 април дошло до вооружен судир, во кој андартите, поради подобрата позиција, успеале безбедно да се повлечат од планината Мурик со значително помал број жртви од османлиската војска.²⁶

Временскиот период што следува (по битката на Мурикот) бил доста критичен за грчките паравоени чети на османлиска територија.²⁷

²³ Турски документи за оружените борби, 184, 185.

²⁴ Околу средината на април грчко-османлиската граница ја преминала четата на потпоручникот Катехакис со подводачот Томбарас Георгиос (Рупакас) со 45 борци, потоа групата на Манос Петрос (Вергас) со 70 борци и четата на подводачот Павлос Гипарис со 20 борци.

²⁵ Селото Емборе се наоѓа во кајларската околија, во подножјето на планината Мурик, сместено на 14 км западно од градот Кајлари. Во 1900 година селото имало околу 1 520 жители, од кои 1 320 биле Македонци и 200 Турци. Тодор Симовски, *Населени места во Егејска Македонија*, (Скопје: 1978), 246.

²⁶ Во битката загинале тројца андартни, додека на османлиска страна биле убиени деветмина, а ранети тринаесет војници. *Турски документи за оружените борби*, 185.

²⁷ Во извештајот од претседателот на грчкиот „Македонски комитет“, Димитриос Калапотакис, до Министерството за надворешни работи во Атина од 14 мај 1905 година се гледа дека во месеците март и април 1905 година во Битолскиот Вилает

Раздвижувањето на војската и прогонот на андартите биле интензивирани и воедно биле во корелација со зачестените навремени известувања од страна на месното население. Исто така, била зголемена несигурноста кај дел од населението, во прв ред кај елинофоните жители и кај поединците патријаршисти, кои ги поддржувале грчките паравоени формации и им служеле како јатаци или бази. Ова придонело да се појави разочарување, недисциплина и дезертирање на голем број платеници, кои, со оглед на околностите, се враќале во грчката држава.²⁸

Ваквата состојба ги принудила водачите на грчките чети да испратат известување до грчкиот „Македонски комитет“ со цел да ја образложат новонастанатата ситуација и да побараат насоки за идното дејствување. Набргу следувал одговорот со соодветните препораки. Грчкиот „Македонски комитет“ наредил дел од четите да се вратат на грчка територија за да се реорганизираат. На генералниот водач Вардас му било укажано дека координацијата на четите од подалечните реони, како, на пример, на оние во Мариово и во Костенаријата, треба да ја одржува со мали вооружени групи. Потоа, од него се барало да регрутира соодветни борци и да ги засили вооружените формации во Југозападна Македонија, а истовремено биле формирани и нови чети во Грција; му

дејствувале 9 чети со вкупно 565 андарти. Μουσειο μακεδονικου αγωνα, *Η ελληνικη αντεπιθεση στη Μακεδονια (1905-1906); 100 εγγραφα απο το Αρχαιο του Υπουργειο των Εξωτερικων της Ελλάδος*, 143.

²⁸ Георгиос Цонтос-Вардас во својот дневник на 30 март 1905 година забележал: „Секој ден заминуваат борци, а ова доведува до големо ослабнување на четите. Вергас од 70 до 75 остана со 20 до 25 борци. Рувас од 45 до 50 остана со 10 до 12 борци и Зукис од 65 до 70 со 30 борци. Ова ги разочарува сите и нè принудува да се повлечеме уште повеќе, со надеж дека ќе имаме засилување од Грција (...)“ Γεωργίου Τσοντου-Βαρδα, *Ο Μακεδονικος Αγων, Ημερολογιο 1904-1905, Τομος Α`*, (Αθηνα: Εισαγωγή-επιμελεια-σχολια Γιωργος Πετσιβας, 2003), 120.

било сугерирано во иднина да се избегнуваат „одмазднички акции“, како таа во селото Загоричани, бидејќи тие имале силен одек во Османлиската Империја и во Европа. Највисокиот Совет на грчкиот „Македонски комитет“ сметал дека движењето не би требало да привлекува внимание за да не се вмешаат Високата порта и европската дипломатија. Затоа тој наредил пасивизирање, во кус период, на дејноста на четите и стабилизација на ситуацијата, мерки кои требало да го намалат притисокот од османлиската власт. За таа цел било одлучено да се промени методот на дејствување, т. е. да се изврши поделба на четите на мали одреди веднаш по преминувањето на грчко-османлиската граница – одлука која била донесена како резултат на „катастрофата“ од Белкамен.²⁹

Паралелно, и грчката влада зазела став околу новонастанатата ситуација и донела одредени одлуки. „Македонската комисија“, формирана за испитување и регулирање на воените потреби на Солунскиот и на Битолскиот Вилает, решила дека е неопходно во Битола да се основа „Посебен центар за управа на борбата во Западна Македонија“.³⁰ Дејноста на овој „Центар“ (кој требало да наликува на оној што претходно бил формиран во Солун) се состоела од планирање и координација на активностите на четите. За таа цел, во текот на 1905 година во битолскиот конзулат биле испратени поручникот Панајотис Спилијадис (Параскеваидис) и потпоручникот Николаос Кондогурис

²⁹ *О Македоникос аџон каи та еис Θρακην γεγονота*, 195, 196.

³⁰ Во своите спомени Јоанис Каравитис на следниот начин ја опишал дејноста на „Центарот“: „Центарот‘ [во Лерин] во кој се собираа информациите од целата околија се пренесуваа во централниот ‘Центар‘ во Битола, кој беше формиран од офицери што служеа со псевдоними како конзуларни службеници во Конзулатот, а истовремено беа и капетани во околијата. ‘Центарот‘ во Битола претставува штаб и генерално седиште на борбата.“ *Πετσιφας, Ιωάννης Καραβίτης*, 249.

(Синис), додека за истата работа во Лерин бил поставен за учител Василиос Панусопулос.³¹

Како и да е, по извршената реорганизација и по добивањето насоки од Атина за начинот на водење на вооружената борба, било забележано засилување на андартското движење во Југозападна Македонија. Започнал да се реализира планот од почетокот на годината, т. е. распространување на андартското движење на една поширока територија во Битолскиот Вилает. Главните околии, покрај постојните, кон кои биле насочени грчките чети биле преспанската, битолската, источниот дел од леринската околија и Мариово.³² Последните две биле од посебно стратешко значење за грчката „македонска борба“ бидејќи претставувале важна алка во координацијата на вооружената борба меѓу Солунскиот и Битолскиот Вилает. Исто така, главна цел на грчките чети во планот за проширување на својата дејност кон север бил обидот за заземање територии кои веќе биле организирани од страна на МРО, воспоставување некаква си „внатрешна грчка организација“ и конвертирање што поголем број верници од егзархисти во патријаршисти. Во своите спомени Каравитис, кој во поголемиот дел од 1905 година дејствувал меѓу леринската и битолската околија, забележал: „(...) и сега кога се ослободија од заканата на комитите [се однесува на селата Драгош и Раково, б. н.], јас да тргнам на север кон Бистрица, Буково, Орехово, Лавци до Магарево и да ја исчистам оваа околија пред

³¹ *О Македонијос аџон каи та еис Θρακην γεγονота*, 196.

³² Во погореспоменатиот извештај на Д. Калапотакис до грчкото МНР од 14 мај 1905 година се планирало четата на Катехакис на север да стигне до гратчето Крушево, на тој начин стигнувајќи до границите на големогрчката држава планирана според *мегали-идејата*. Μουσείο μακεδονικου аџωνα, *Η ελληνική αντεπιθεση στη Македонија (1905-1906); 100 εγγραφα απο το Αρχеριο του Υπουργеριο των Εξωτερικων της Ελλαδος*, 145.

зимата [се мисли од чети на МРО, б. н.], главно да се стационираме на Пелистер и така идната пролет да отвориме линија кон Крушево, кое го сметаме за наша последна национална претензија.³³ Се разбира, ваквите планови требало да се реализираат со помош на вооружено насилство, терор, закани, убиства и напади врз невооруженото цивилно население, но и врз структурите на МРО.

Вооружената дејност на андартските чети во овој период можеме да ја поделиме на следниов начин: судири со османлиската војска и со жандармеријата, судири со вооружените структури на МРО (организациските чети и селската милиција) и насилни напади на населени места и убиства на невооружено цивилно население.

Според директивите од повисоките институции на грчката „македонска борба“ кои биле испраќани до водачите на вооружените чети во Македонија, воочливо е дека се барало максимално да се избегнуваат конфликти со месната османлиска власт. Од друга страна, познато е дека била издадена и друга наредба до грчките чети и до нивните центри за соработка со Османлиите дури и, по потреба, да ѝ нудат и да ѝ дават помош на османлиската војска.³⁴ Сепак, околностите на теренот и непредвидените настани, кои, впрочем, биле секојдневје, во многу случаи ги принудувале грчките чети на судир со османлиската војска. Такви биле и претходно споменатите битки кај селото Белкамен и кај Мурикот. Најчеста причина за овој тип судири било раното откривање на движењето на андартските чети, што во најголем број случаи било резултат на информациите што властите ги добивале од месното население. Така, на пример, во текот на јуни 1905 година вооружената

³³ Πετσιβας, Ιωάννης Καραβίτης, 356.

³⁴ Битовски, Грчката „Македонска борба“, 185.

чета под водство на Калогеракис била предадена во селото Ајтос (Леринско), при што загинале водачот и уште двајца негови борци.³⁵ Исто така, неретко за време на одредена битка меѓу четите на МРО и андартите доаѓало до интервенција на османлиската војска, при што најчесто доаѓало до отстапување и повлекување на двете спротивставени групи. Имено, грчките чети претпочитале до последен момент да ги избегнуваат судирите со османлиските потери, а кога биле принудени на тоа, најчесто или се обидувале да пробијат пат за безбедно повлекување или пак по краток судир ѝ се предавале на војската.³⁶ Андартите ја претпочитале последната опција главно како најбезбедна, бидејќи османлиските власти кон нив имале коректен, дури и пријателски однос, а на заробениците најпрвин им се судело во обични, а потоа и во вонредни судови.³⁷

Вооружените судири меѓу структурите на МРО и паравоените формации на грчката држава во текот на 1905 година добиле на интензитет главно на целата територија на Организацијата на која претендирале андартските чети. Најчесто тие се случувале во и за одредени населени места, при што од оружените дејства страдало и месното население.³⁸ Присуството на одредена грчка чета во конкретно

³⁵ *О Македоникос аџон каи та еиς Θρακην γευονота*, 197.

³⁶ Според Христо Силјанов, андартската чета од 27 борци на 27 ноември 1905 година била опколена, а потоа и целосно заробена од османлиската војска. Впечатливо е тоа што меѓу заробените андартски чети имало и четворица Турци. Христо Силјанов, *Ослободителните борби на Македонија II (Скопје: Култура, 1994)*, 236.

³⁷ Повеќе за односот на османлиските власти кон грчките заробеници во текот на грчката „македонска борба“ види кај: Битовски, *Грчката „Македонска борба“*, 279–287.

³⁸ На 24 мај 1905 година грчка чета под водство на војводите Макрис и Филотас го нападнала селото Прекопана, силна база на МРО. Реагирале четите на Кузо Блацки и на Георги Попхристов, кои биле во близина и успеале со енергичен напад да ги протераат андартите. Сепак, по две недели, како одмазда, грчки чети повторно го

село најчесто значело контрола врз него, која обично се постигнувала со насилство врз неговите жители. Всушност, и двете вооружени формации се обидувале да извршат влијание на одредена територија која претходно ја изгубиле или на која за првпат се појавуваат – последното се однесува, пред сè, на андартските чети. Така, на пример, најголем дел од судирите во текот на оваа година се случиле во селата по течението на Рулска Река,³⁹ кои претходно биле под силно влијание на покојниот грчки платеник Коте Христов, а во овој период станале главна база на андартите. Последните се обидувале да го зацврстат своето влијание и, според можностите, да ја прошират контролата и врз соседните населени места, додека, од друга страна, четите на Организацијата настојувале да ги прогонат грчките чети, но и да ги заштитат селата кои биле дел од организациската мрежа на МРО.

Во текот на 1905 година четите на МРО неколкупати се обиделе да ги прогонат андартските групи од територијата на северозападниот дел на костурската околија и од пределите на Јужна Преспа. Карактеристично е тоа што во голем број наврати имало координирано дејствување на неколку обединети организациски чети, не само од костурската околија туку и од соседните околии – преспанската и леринската. Овој метод бил користен, пред сè, за стекнување вооружена предност и поголема тактичка ефикасност, но и поради бројниот состав на самите андартски чети. Во текот на јуни, според Попхристов, четите под раководство на Пандо Кљашев, Атанас Кршаков, Митре Влашето, Георги Попхристов и други, вкупно 40-ина четници, одлучиле „каде и да

нападнале селото, при што запалиле неколку куќи и ги убиле егзархискиот учител и егзархискиот свештеник. Георги Попхристов, *Революционата борба во битолскиот округ* (Софија: 1933), 64, 65.

³⁹ Станува збор за селата Писодери, Желево Брезница, Трново, Оштима и Руља.

ги откриеме [андартите] – да ги нападнеме и да се бориме со нив“.⁴⁰ Битката се случила во близина на селото Буковик (Преспа) кон крајот на јули или во почетокот на август. Андартите, поради подобрите позиции и раното откривање на движењето на своите противници, успеале да го одбијат нападот, при што биле убиени двајца герилци, меѓу кои и познатиот војвода од селото Смрдеш, Стерјо Стерјовски, а еден четник бил потешко ранет.⁴¹ Сличен ваков обид имало и во октомври, кога костурското раководство ја повикало на помош ресенската чета за заедничко дејствување против андартите стационирани во околината на селото Желево. Располагајќи со информации дека грчките чети имаат план да го нападнат селото Оровник, четите на Организација се распоредиле околу него. Нападот на андартите бил неуспешен и тие биле принудени под притисок на координираната акција на четите на МРО да се повлечат кон својата база во селото Желево.⁴²

Како и да е, без резултат останале напорите на македонското револуционерно движење за протерување на грчките паравоени формации од одделни територии во Југозападна Македонија. За ова постоеле неколку фактори кои им оделе во прилог на грчките чети. Имено, нивните загуби, по потреба, биле пополнувани со цели чети активни војници или платеници од грчката држава. Исто така, според потребите, се практикувало ротирање на одделни чети од една на друга територија. Понатаму, од посебно значење за нивното опстојување и успешно спротивставување на македонското револуционерно движење била добро развиената информаторска мрежа и месните платеници. Со

⁴⁰ Попхристов, *Револуционата борба*, 65.

⁴¹ Попхристов, *Револуционата борба*, 65.

⁴² „По диритџ на андартитџ“, *Иллюстрация Илинденъ*, София (1927): 6–9.

нивна помош андартите лесно се движеле по непознатиот терен, но и навреме биле информирани за дејноста на своите противници. На крајот, и кусото времетраење на самите битки им одело во прилог на грчките паравоени формации. Постоенето на трета страна, во овој случај на османлиската војска, значело неможност за долготрајно војување меѓу комитите и андартите, бидејќи секогаш требало да внимаваат на својата заднина, т. е. на активирањето на османлиската власт за нивно прогонување.

Теророт се смета за успешен ако постигне максимален ефект со минимално насилство. Насочен е кон застрашување, а не кон истребување, според мотото: „Убиј еден, ќе заплашиш илјада“. Тоа значи дека основната цел му е да обезбеди послушност и целосна контрола врз населението.⁴³ Оттука, следејќи ја оваа тактика, грчките паравоени формации продолжиле да го користат насилството, кое, всушност, е резултатот на теророт, и по нападот на селото Загоричани. Целта била да ја наметнат својата национална идеологија и да воспостават успешна контрола врз месното население. Насилството најчесто се практикувало кога андартска чета за првпат ќе се појавела на одредена територија и во населени места кои биле под силно влијание и контрола на МРО.

Во поглед на препораките и на наредбите на грчкиот „Македонски комитет“ и на Конзулатот во Битола за максимално избегнување на теророт и на насилството по нападот на селото Загоричани, може да се каже дека тие останале без резултат. Одделни водачи на андартските чети ја продолжиле ваквата практика. Во овој поглед, два настана привлекуваат посебно внимание. Првиот се случил на 29 јули 1905 година,

⁴³ Н. С. Каљавас, „Црвениот терор: Левичарското насилство за време на окупацијата“, *Откако војната заврши* (Скопје: Евро Балкан, 2007), 248.

кога четите на водачите Каравитис и Макрис го нападнале селото Кладероб (Леринско), убивајќи 17 селани, кои за грчката историографија биле „членови на Комитетот“, т. е. на МРО.⁴⁴ Меѓутоа, од спомените на Макрис дознаваме дека во наредбата на „Центарот“ од Битола се барало да бидат убиени само петмина селани како поддржувачи на комитите. Макрис потврдил дека „фативме двајца од петтемина. Другите 15 што ги фативме (...) беа обични селани.“⁴⁵ Убиството се случило по кратко испрашување од страна на Каравитис, кој сакал да добие информации и признание за нивната наводна соработка со структурите на МРО. Каравитис решил да остави жив еден од заробениците како сведок на настанот кој требало да прераскаже што се случило, а со цел психолошки да влијае на преостанатиот дел од население. „Раскажи им на околните села“, му рекол Каравитис на заробеникот, „дека ако некој прифати да принуди Грк [патријаршист, б. н.] да се откаже од својата религија и нација, нема да оставам ни жива душа во неговата куќа.“⁴⁶ Исто така, порака со заканувачки карактер, која требало да предизвика страв и несигурност кај населението, била оставена и врз телата на убиените.⁴⁷

Овој настан, слично како и претходните од ваков тип, повторно ги вознемирил дипломатските претставници на европските држави. Веќе наредниот ден на местото на убиството, од Битола пристигнале конзулите на Русија и на Австро-Унгарија. Мерки презела и османлиската власт, која во Лерин ги уапсила претставниците на тамошниот „Центар“, Тегос Сапунсис и Христос Егзархос. Поради бурните реакции, до Каравитис реагирал и „Центарот“ од Битола, кој, всушност, и ја дал

⁴⁴ *Ο Μακεδονικός αγών και τα εις Θρακην γεγονότα*, 198.

⁴⁵ Γ. Δικωννίου-Μακρη, *Απομνημονεύματα* (ΙΜΧΑ, 1959), 11.

⁴⁶ Πετσιβας, *Ιωάννης Καραβίτης*, 351.

⁴⁷ Πετσιβας, *Ιωάννης Καραβίτης*, 352.

наредбата за изведување на акцијата: „Го уби целиот народ, а ние имавме дадено одредени имиња. Ова твое дело беше лошо злосторство (...).“⁴⁸ Сепак, андартите ја постигнале целта. Пред месното население го претставиле својот метод на работа и покажале што може да им се случи на сите оние што живеат во спротивност со националистичките критериуми поставени од грчката пропаганда.

На 29 октомври 1905 година, речиси една година по крвавата свадба во селото Зеленич, историјата се повторила. Овој пат цел на андартите било леринското село Неволјани, кое идентично како и Зеленич било мешано, зашто во него покрај македонско патријаршиско и егзархиско население, живееле и Турци. Одлуката за напад на селото повторно ја донел „Центарот“ од Лерин, кој решил дека претстојната свадба е одличен момент за да се одмаздат за убиството на патријаршискиот свештеник од Неволјани.⁴⁹ Во тогашната констелација, присуството на свештено лице, без разлика дали тоа ѝ припаѓало на патријаршиската или на егзархиската црква, во едно населено место било од огромно пропагандно значење. Тоа во својот дневник го посведочил и Вардас, кој на 29 август 1905 година забележал: „Претходно да дејствуваме против Неволјани, каде што по смртта на нашиот поп [се мисли на патријаршискиот, б. н.], [селото] се подготвуваше да се бугаризира [да стане егзархиско, б. н.], затоа е потребно да се договориме со Османлиите кои живеат во него.“⁵⁰ Вардас, исто така, ја разрешил дилемата околу соработката на грчките чети со месното османлиско население, без чија помош, како логистика, ќе било исклучително тешко

⁴⁸ Πετσίβας, Ιωάννης Καραβίτης, 352.

⁴⁹ Χοτζίδης, Ευθυμιος Καουδης, *Ενας κρητικός*, 113.

⁵⁰ Τσούντου-Βαρδα, *Ο Μακεδονικός Αγών, Ημερολόγιο 1904-1905*, 240.

да се изведе успешно ваков вид вооружен напад. Куќата каде што се одржувала свадбата било лесно да се лоцира, затоа што селскиот првенец Георги Јанев го женел својот син Коте. Откако била опколена куќата, започнал синхронизиран напад, при што по краткотрен отпор андартите ја запалиле.⁵¹ Еден дел од свадбарите успеале да се спасат бегајќи од задната врата, додека најголем дел од убиените (11) биле застрелани кога ја напуштале куќата од главната порта. Две мртви тела биле пронајдени во самата куќа, починати, најверојатно, од задушвање. Како и во претходните напади слични на овој, грчките четници не правеле разлика меѓу тие што ги убиваат, што го потврдува фактот дека на свадбата биле убиени и егзархисти и патријаршисти, како и еден муслиман.⁵² Заедничкото чествување, идентичните традиции и истата култура јасно покажуваат дека станува збор за еднородно население, колку и да се обидуваале пропагандните структури на балканските држави да докажат дека црковната определба означува и своевиден етникум. Наредниот ден, веќе како востановена практика, од Битола во Неволјани пристигнале дипломатските претставници. Тие ја констатирале ситуацијата по нападот, по што го напуштиле селото. Последиците и од овој терористички чин на андартите биле слични како и оние од претходните, односно имале за цел да се создаде чувство на страв и да се пасивизира македонското население, особено оној дел што бил поврзан со македонското револуционерно движење.

⁵¹ Според В. Трифунов, единствен отпор бил пружен од еден свадбар, кој во моментот поседувал револвер, додека Каудис во своите спомени навел бројка од четворица вооружени свадбари. „Нападение на сватбата во с. Неволјани, Леринско“ (1940), 11; Хотџиџ, *Ευθυμιος Καουδης, Ενας κρητικος*, 113.

⁵² Според австроунгарскиот конзул, кој наредниот ден го посетил селото, биле убиени 7 егзархисти, 5 патријаршисти и 1 муслиман, додека 8 биле ранети. Хотџиџ, *Ευθυμιος Καουδης, Ενας κρητικος*, 114.

Крајот на годината, со доаѓањето на зимата, значел и делумно намалување на дејноста на грчките паравоени формации. Голем дел од грчките чети се вратиле во грчката држава или пак се спуштиле јужно, во елинофоната зона од територијата на османлиска Македонија. На „спорните“ територии, т. е. таму каде што постоел конфликт меѓу андартите и структурите на МРО, останале мал број грчки чети со минимален број платеници, пред сè месни андарти со негрчко потекло. Но, и тие во текот на зимата или се повлекле во Атина или во реони каде што се чувствувале побезбедни.⁵³

Како и да е, вооружените акции и пропагандната дејност на грчките чети во текот на 1905 година до одреден степен ја постигнале својата цел. Од грчка гледна точка, забележително е проширувањето на територијалниот опсег на андартските дејства и создавањето силни бази, особено во области населени со негрчко население. Ова претставувало добар предуслов за грчката вооружена пропаганда и во наредната година (1906) да преземе поенергични акции против МРО, но и да ги зацврсти своите дотогашни позиции, како и да навлезе на нови територии од средната „спорна“ зона на османлиска Македонија.

⁵³ *О Македоникос агων και та εις Θρακην γεγονота*, 201, 214.

Dimitar LJOROVSKI VAMVAKOVSKI

ANDARTES AND “THE GREAT ACTION” IN THE PART OF THE
SOUTHWEST OTTOMAN MACEDONIA

(1905)

-SUMMARY-

The term Greek “Macedonian struggle” is used for the historical period between the years 1904 and 1908. The actions of the so called “Macedonian struggle” took place on the large area in Ottoman Macedonia, mainly in its Southern and Central parts. In its essence it represent paramilitary intervention of the Greek state against the Macedonian revolutionary organization (MRO). The focus of this article is on the terrorist attacks towards the civilians by the Greek andartes in the Southwestern parts of Ottoman Macedonia. These acts are known as the “Great Action” of 1905.